

Středověká krajina v současnosti Buštěhradska – střípky minulosti

Příspěvek pojednává o vybraných archeologických a historických středověkých památkách mezi Kladnem a Buštěhradem. Jedná se o lokality 11. – 16. století, které jsou dnes obklopeny průmyslovou zástavbou. Ta výrazně ovlivnila svou činností stav některých lokalit.

■ Milan PROCHÁZKA
Katedra archeologie, ZČU Plzeň

Úvod

Východní část okolí Kladna, kterou by geograficky bylo možné posuzovat jako Buštěhradsko skýtá mnohá svědectví pozůstatků středověké krajiny. Ty jsou dodnes patrné, avšak velmi často opomíjeny

■ Obr. 1: Kostel sv. Mikuláše ve Vrapicích

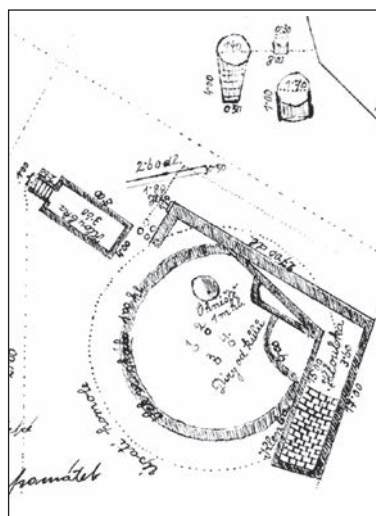
■ Obr. 2: Kostel sv. Mikuláše ve Vrapicích – románské zdivo

a někdy dokonce ničeny. Takovýto objev by někdo nečekal, avšak pokud se soustředíme na hledání konkrétních střípků minulosti, jejich četnost v této průmyslové oblasti je až překvapující. Oblast citelně zasáhla vlna průmyslového rozvoje související s těžbou černého uhlí, jejíž prvopočátky na Buštěhradsku sahají do 18. století. Hlavním průmyslovým impulsem byl rozvoj v 19. století spolu s železářstvím, které začalo měnit původní výlučně agrární krajinu. Při rozsahu souvisejících zemních zásahů je pochopitelné uchování antropogenních reliktních především v lesnaté krajině. Dosavadní respektování georeliéfu krajiny nebo naprostá devastace původního terénu, dnes poskytují možnost chápání potřeb tehdejšího industriálního rozvoje. Nejcitelnější přeměna probíhala přibližně od 50. let 20. století kdy byly vytvářeny megalomanské projekty a případná archeologická a památková ochrana lokalit, kromě těch několika „vyššího významu“, byla spíše ojedinělou výsadou. Poohlédneme se po tom co nám zbylo a najdeme ponaučení jak se v budoucnosti zachovat.

Seznámení s opomíjenými památkami

Prvkem, který provázel a provází celou oblast od středověku po současnost je sakrální architektura. Mnohdy zachráněná z prostředků získávaných průmyslovou činností pro potřeby tehdejších obyvatel. První skupinou doposud opomíjenou jsou pozůstatky románské sakrální architektury a to i na území dnešního města Kladna. Proto touto skupinou památek začneme. Asi nejvýznačnější a zároveň nejproblematictější je kostel sv. Mikuláše ve Vrapicích. Jeho nejstarší stojící fázi představuje rotunda s apsidou, dnes tvořící prostor oltáře a presbyterium (Obr. 1). Její datace je dodnes nedořešenou záležitostí, klade se do počátků 13. století a to pouze na základě zasvěcení sv. Mikuláši, což je datační prostředek dosti pochybný. Samotná stavba kostela je situována u výrazné ostrožny, které dominovala stavba tvrze, případně dvorce. Kostel byl v minulosti mnohokrát přestavován. Příčinou tomu byly majetkové držby vsi bohatými šlechtici a pražskými měšťany, kteří v písemných

pramenech významněji vystupují od poloviny 14. století. V tomto období je poprvé zmiňován i kostel. Samotná tvrz je výslovně zmíněna až počátkem 15. století v souvislosti s převodem majetku. Ze samotné stavby se dodnes zachovaly jen nezřetelné reliktů převrstvené skládkou suti a zeminy. Na již zmíněnou románskou fázi kostela (**Obr. 2**) se napojuje hlavní loď kostela vystavěná v období gotiky z lomového zdiva. Z této fáze známe dodnes funkční okno s plaménkovitou kružbou v prostoru apsidy, prvek z dílen Petra Parlěře (**Obr. 3**). V gotické přístavbě hlavní lodi je pouze nezřetelný pozůstatek po dveřním ostění v severní zdi. Solitérním prvkem objeveným během posledního roku, díky chátrajícímu stavu ohradní zdi, je fragment gotického profilovaného prvku ostění, druhotně užitého při opravě zdi hřbitova. K poslední razantnější přestavbě kostela došlo v období baroka. V této fázi byla stavba na západní straně opatřena čtvercovou přístavbou s velkými okny, která osvětlila vnitřní prostory. Dnes těžko zachytitelné prvky stavby, zachycují amatérští badatelé na konci 19. století, popisující např. profilovanou lisenu v horní části románské apsidy. Díky své poloze zůstal kostel průmyslovou činností téměř nepoznamenán, kromě dnes těsně navazující parazitní zástavbou rozvíjející se v souvislosti s těžbou uhlí a železářské produkce v okolí. Nelze však popřít význam kostela v období průmyslové činnosti, ze kterého pochází honosné náhrobky významných rodin.

■ **Obr. 5:** Kralovice – plán archeologických situací při výzkumu v roce 1933–34

Druhým pozoruhodným svědkem minulých století je kostel sv. Václava u dnešních Dřetovic (**Obr. 4**). Téměř zcela osamocen stojí oprávněně, jelikož původně k dnešním Dřetovicům nenáležel. Jeho prvopočátky sahají podle stavebně-historických průzkumů ke konci 11. století nebo počátku 12. století a není se čemu divit, jelikož se nachází pouhé 3 km vzdušnou čarou od Budče. Situován je na hraně údolí, tedy stejně jako budečské hradíště a vrapická rotunda. Oproti stavbám na Budči a ve Vrapicích zde nacházíme odlišnou podobu kostela, a sice jednoduššího kostela zřejmě s pravoúhlým presbytářem vystavěného z bílých kvádrů. Kostel byl později přestavěn do gotické podoby s novým polygonálním presbytářem. V minulosti byl v jeho blízkosti nalezen kostrový hrob z 11. století, což svědčí pro starobylou dataci toho místa a pohřebních aktivit. Stejně jako ve Vrapicích prostor vedle kostela zaujímá tvrziště, respektive jeho pozůstatky. Dnes již spíše vidíme torzovité zbytky po amatérském archeologickém výzkumu z let 1933–34. Ten podle několika dochovaných plánek a komentářů k dokumentaci odkryl vcelku komplikovanou stavební situaci (**Obr. 5**). Tou byly kamenné pozůstatky několikrát přestavované tvrze. Asi tehdy nejzajímavějším nálezem byla podzemní chodba. I když se dnes můžeme spíše domnívat, zda se nejednalo o sklepení budov areálu tvrze. I přes amatérský typ výzkumu a určité výhrady k tehdejšímu postupům, nelze upřít cenná zjištění. Mezi četné nálezy patřilo velké množství keramiky, fragmenty železných předmětů (šipky, nože, nůžky,...), kosti a menší množství mincí. Mezi ty zajímavější kovové nálezy pak náleží bronzový prsten nebo z ostatních například kamenné koule. Mezi nejkrásnější fragmenty keramiky náleží zlomky komorových kachlů s čelní vyhloubenou stěnou, která je opatřena výzdobnými motivy znázorňující např. motiv českého lva. Bohužel, dodnes se všechny nálezy nedochovaly a některými potomky tehdejších nadšenců archeologie byly vyhozeny. Tvrz spolu s kostelem střežila středověké městečko Kralovice, které se nacházelo hned pod kopcem na břehu Dřetovického potočka. Dnes jeho část zaujímá nádrž

■ **Obr. 3:** Kostel sv. Mikuláše ve Vrapicích – gotické okno

■ **Obr. 4:** Letecký snímek bývalých Kralovic (www.dretovice.cz)

vyhloubena pro potřeby bývalého podniku Poldi Ocel, zbývající část je dnes přeměněna na pole a louky, případně podlehlá zástavbě. V padesátých letech provedl A.Knor, postava regionální archeologie, odborný výzkum dvěma liniemi v blízkosti budoucí nádrže. Kromě pozůstatků středověkého městečka se mu podařilo v nižších úrovních najít objekty po železářské výrobě v době římské a osídlení doby železné. Asi nejpozoruhodnějším středověkým objektem byl dochovaný kopaný sklep, pozůstatek po

původním domě. Jako kuriozitu lze vnímat celý dochovaný džbán zanechaný na svém posledním místě. Nejstarší písemnou zmínkou vážící se k městečku je zápis zmiňující jakéhosi Držka z Kralovic v roce 1285. V polovině 14. století známe několik vladyků z Kralovic a následují opět četné spory se svými sousedy a rychlé střídání vlastníků. Majetek je dělen mezi více vlastníků, aby nakonec jedna část byla v polovině 15. století v držení Jindřicha Libštejnského z Kolovrat, a to se stalo městu s tvrzí možná osudné. Díky tomu máme konkrétní částečnou zmínku o podobě. V lednu roku 1450 odpovídá ohledně nařčení jeho lidu ze zločinu vůči lidem Petra Holického ze Šternberka a v textu je obsažena informace, že „Kralovice bylo městečko nehrázené a brány mělo tak, že do něho mohl zlý i dobrý branami i humny a též i zase ven“. Po osudném roce 1450, spjatém s obléháním sousedního Buštěhradu, nacházíme jen zmínku z roku 1548 o pustém majetku.

Méně dotčenými lokalitami jsou památky v lesnatém pásu mezi Kladnem a Buštěhradem. Vždy se jedná o zaniklé středověké vesnice. Jednou asi nejlépe dochovanou je Újezdec v okolí kostela sv. Jana Křtitele, vzdálena cca 1,5 km od města. Jedná se o pozůstatek vesnice tzv. návesového typu, skýtající v jádru dosud stojící gotický kostel sv. Jana Křtitele (**Obr. 6**) kolem kterého je dodnes funkční hřbitov. Lze předpokládat, že se nám nejlépe uchovala jen jedna polovina vesnice, ta druhá podlehla terénním úpravám v souvislosti se svatojánskými poutěmi v okolí kostela nebo možná nebyla ani vystavěna v krátké existenci vesnice. Podle patrných terénních reliktů se jednalo o usedlosti s trojdílnými domy podélné, někdy hákové dispozice, většinou hospodářskou budovou napravo od vjezdu do usedlosti a stodolou v zadním čele. O konkrétním vnitřním členění domů lze bez archeologického výzkumu pouze spekulovat. Vesnice je přesto jednou z nejlépe dochovaných ukázek kamenné architektury tohoto regionu. Skromný keramický materiál, pocházející z této lokality, poukazuje na dataci počátků fungování na počátek 14. století. Samotná stavba farního kostela, vystavěna

■ Obr. 6: Újezdec – kostel sv. Jana Křtitele

v gotickém slohu, je v písemných pramenech poprvé zachycena v polovině 14. století díky dosazení nového faráře. Zajímavostí je, že podací právo k tomuto kostelu do 60. let 14. století držel samotný Karel IV. Během půl století se zde pak vystřídal nejméně 12 farářů. Samotnou stavbu kostela tvoří hlavní obdélná loď a polygonální gotický presbytář s profilovanými klenebními prvky. Ke konci 14. století se osudy usedlosti a kostela spojily s Vrapicemi a dalšími okolními vesnicemi. Zkázou údajně bylo obléhání Buštěhradu roku 1450. Svědčí o tom i vcelku zajímavý převod majetku, kdy je roku 1453 Jindřichu Libštejnskému z Kolovrat za 15 kop prodána celá ves pustá, s polmi, loukami, lesy, potoky a rybníky. Pouze kostel ušel záhubě a byl dále udržován. Kostel disponoval dřevěnou pozdně gotickou zvonici. Ta však byla bohužel v souvislosti s úpravami kostela v polovině 19. stol. stržena a roku 1861 vystavěna novogotická cihlová. Relikty některých z usedlostí dodnes dosahují výšky přibližně 1–1,5 m a jsou výrazně patrné mezní pásy tvořené lomovými kameny, které tvořili hranice mezi usedlostmi (**Obr. 7**). V okolí vesnice se nachází četné pozůstatky po dobývání stavebního kamene, pozůstatky halťů (rybníku) a vcelku pěkně dochované středověké (úvozové) cesty. Bohužel 0,5 km vzdálený závod Poldi Ocel a rostoucí nároky městské aglomerace zapříčinil v těsné blízkosti lokality zbudování vodárenského systému

s množstvím stok a tak došlo k četným terénním změnám a proměně poměrů spodních vod.

Poslední, asi nejvíce postiženou lokalitou je vesnice Dřín. Dnes stojící stejnojmenná část města Kladna založená roku 1681, se nachází 0,5 km od místa původně stojící vesnice. Ta původní poprvé zmiňovaná na počátku 14. století, dodnes částečně zalesněná, byla nejvýrazněji poškozena během budování nového závodu Poldi Ocel – Dřín, který dnes těsně k prostoru vsi přiléhá. Ta byla svým rozvržením zřejmě shodná s Újezdcem u sv. Jana a jeví se tak i podle podoby usedlostí. Dodnes se v těchto místech setkáváme s ojedinělými reliktami kamenných zdí, pozůstatky kamenné architektury tolik příznačné pro oblast Kladenska a Slánska. Avšak oproti předešlé lokalitě její reliktů zčásti zmizely vlivem lesních prací nebo ve větší míře díky zásahům sousední výstavby. Stavba vytvořila zkušebně jakýsi kráter pro odvodňovací dílo o hloubce cca 10 m v ploše jedné čtvrtiny vesnice, avšak dílo nebylo nikdy dokončeno, jelikož došlo k odkrytí silných pramenů vody. Ty podle výpovědi pamětníků zmařily plnění tehdejšího plánu natolik, že během chvíle zatopily veškeré zemní stroje stavby. Takto vzniklý odhalený svah, narušující objekty vesnice, vydává každý rok postupující erozí další zlomky keramiky. Oproti Újezdci u sv. Jana byla Dřín v mírně svažitém terénu

■ Obr. 7: Újezdec – relikty usedlosti

výrazněji ohraničeném na východní straně roklí, která mohla souviset s těžbou kamene. Na severní a jižní straně prostor zaujímala pluzina, navazující plynule na každou z usedlostí. Parametry každé pluziny jsou dodnes patrné z leteckých snímků a její délka je ohraničena ve stejných místech jako tehdy (Obr. 8). Lze si tak lehce vytvořit představu o rozloze, jakou bylo nutné obhospodařovat. Intravilán vsi zaujímá pouze dnešní zastavěná plocha. Z historických pramenů se se jménem vsi setkáváme pouze v souvislosti soudních sporů místních vladyků. Zajímavostí je, že kromě četných vladyků spjatých se zemanským sídlem v Dříně známe i jména dvou sedláků. Váže se k tomu zpráva z roku 1418, kdy jakýsi Vachek a Štěchon byli povinni odvádět dávky faráři od kostela sv. Jana v Újezdci za fundační mše založené Petrem a Havlem, vladyky ze Dříně. Díky tomu tak relikty zdí usedlostí přestávají být anonymní, i když nelze zmíněná jména ztotožnit s konkrétními usedlostmi. Samotný zánik pro celou ves přineslo možná obléhání nedalekého Buštěhradu vojskem Jiřího z Poděbrad roku 1450. Po rozlehlé vesnici, jak se dozvídáme z vkladu do desek zemských v polovině 16. století pány z Kolovrat, zůstal jen rybník nedaleko studánky. Z toho pak po dlouhá léta vedl dřevěnými rourami vodovod na buštěhradský zámek. Dnes však po tomto rybníku také není ani památka. Největší neznámou stále zůstává místo

a podoba zemanského sídla, resp. tvrze. Nejpravděpodobnějším místem se zdá být plocha zničená výstavbou odvodňovacího díla oceláren díky jistým náznakům příkopu ve zbylé přiléhající ploše.

Závěr

Celkově lze říci, že dnes silně průmyslová oblast v sobě skýtá mnohé střípky původní středověké krajiny, kterou nejvíce reprezentují dodnes stojící stavby kostelů, jejichž kořeny jsou někdy i románské datace. Doplněny jsou četnými bohatšími i chudšími gotickými a mladšími přestavbami. V mnoha případech fungovaly po boku šlechtických sídel, kdy některé z nich byly zkoumány. Samostatnou kategorií, kterou je nutné chránit, a málokdo si její existenci uvědomuje, jsou pozůstatky středověkých vesnic s jejich zázemím. Dávají nám možnost nahlédnout

do uspořádání životního prostoru dřívějších obyvatel a někdy i předmětů, které je obklopovaly. Ne vždy a často se setkáváme s takovými lokalitami po boku městských aglomerací a průmyslových gigantů. Přestože se nedaleko nachází významnější památky jako Budeč, hrad Okoř a další, neměli bychom opomíjet i tyto, někdy ohrožené, památky doby minulé. To vše nám poukazuje na nutnost obnovení odborné pozornosti k památkám, které stály zejména ve 2. polovině 20. století na okraji zájmu. Bohužel i v současnosti se setkáváme s archeologickým a památkovým pohledem na některé z lokalit, jako se dvěma nepropojenými obory.

Literatura

- Anděl, R. 1984: Hrad, zámek a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – Severní Čechy. Praha.
 Burda, J. 1905: Budeč a okolí. Kralupy n. Vlt.
 Čech, J. 1935: Obecní kronika. Dřetovice I. Dřetovice.
 Koller, R. 1968: Nástin regionálních dějin okresu Kladenského, ONV Kladno.
 Merhautová, A. 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha.
 Mottl, J. 1878: Stopy zaniklých osad v okrese Úhošťském, Památky archeologické 10, 699–710.
 Procházka, M. 2007: Vrapice – šlechtické sídlo a sakrální stavba, Dějiny staveb 2007, 98–100.
 Procházka, M. 2008: 75 let od výzkumu tvrze Kralovice, Archeologie ve středních Čechách 12, 767–772.

Summary

This paper deals with Middle Age monuments and remains of the medieval landscape in the Buštěhrad region surrounded by present industrial structures. History and present state of the chosen and frequently neglected sites are mentioned. This original landscape has been widely influenced by industrial activities and therefore it is desirable to protect the monuments originating in the 11th – 15th century.

■ Obr. 8: Dřín – ortofoto snímek z 50. let – původní pluzina a relikty usedlostí